

a nauką o wychowaniu, ale jego rozważania, zwłaszcza zawarte w rozdziale pt. *Socjologia i nauka o wychowaniu w systemie nauk*, wykraczają poza ów zakres. Dostarczają one materiału także do tematów: „podział nauk” i „socjologia wiedzy”. Dla zainteresowanych tą tematyką materiał ów jest nie do pogardzenia, zwłaszcza że składają się nań w ogromnej ilości omówienia stanowisk i poglądów zainteresowanych tymi sprawami teoretyków.

Wynika to w ogóle z charakteru publikacji i z zadania przed nią postawionego, że poglądy uczonych, specjalistów jednej co najmniej z obu specjalności, tj. teorii społeczeństwa i teorii wychowania, zajmują w niej nie mniej miejsca niż komentarze i tezy czy poglądy własne autora. Dla tych ostatnich zresztą imponujące wręcz nagromadzenie wiedzy ustalonej przez innych stanowi podbudowę o niezwyklej wszechstronności. Zewnętrznym wyrazem tego może być chociażby indeks osobowy, obejmujący około 900 nazwisk autorów cytowanych w pracy. Indeks rzeczowy natomiast wypełnia aż 58 stron.

Krótko mówiąc, mamy do czynienia z dziełem o charakterze encyklopedycznym z dziedziny socjologii wychowania, co zresztą podkreśla też wydawca, charakteryzuje publikację przy pomocy terminu *Nachschlagewerk*. Ponieważ jest to książka jedyna tego rodzaju nie tylko na niemieckim obszarze językowym, wartość jej dla badań z zakresu socjologii wychowania, zwłaszcza wychowania w NRF, trudno przecenić.

O wartości tej decyduje ponadto ideowo-polityczna postawa autora. Wiadomo, że w dziedzinie nauk humanistycznych, szczególnie w pedagogice, owa postawa decyduje nieraz o naukowej bezużyteczności dzieł. Stieglitz nie kryje swego oblicza ideowo-politycznego, pozostaje jednak na gruncie realnej rzeczywistości i z krytycyzmem odnosi się do niektórych cech narodowych Niemców oraz do tradycyjnych wzorów praktyki wychowawczej. Twierdzi np., że za powiązanie w psychice niemieckiej uczuciowości z brutalnością oraz za następstwa tego zjawiska współodpowiedzialność ponosi niemiecka pedagogika (s. 497).

Józef Konieczny

MANFRED MAX WAMBACH: *Verbändestaat und Parteieinligopol. Macht und Ohnmacht der Vertriebenenverbände*. Stuttgart 1971, 179 ss.

Pracę Wambacha wydał Instytut Socjologii Uniwersytetu w Bonn, specjalizujący się w dziedzinie socjologii polityki. Dyrektor tegoż Instytutu, prof. dr Gottfried Eisermann, sformułował już na początku lat pięćdziesiątych tezę, według której w ustroju przyjętym przez NRF partie polityczne od początkowo oligarchicznego stylu i metod działania przechodzą do stałego szukania i rozszerzania współpracy z organizacjami społecznymi lub reprezentującymi interesy poszczególnych grup społecznych.

Autor omawianej pracy temat ów podjął na nowo, co zaznaczył nawet w pierwszym członie tytułu, doszedł jednak do wniosków własnych i nie zawsze zgodnych z tezami Eisermanna. Ale nie ten dialog ucznia z mistrzem względnie pracownika z szefem budzić może specjalne zainteresowanie polskiego czytelnika. Spór dwóch autorów zachodniemieckich o dość enigmatycznie formułowane generalia z okresu dwudziestolecia istnienia NRF nie może pasjonować zagranicznego czytelnika, zwłaszcza po opublikowaniu w 1971 r. przez hamburski tygodnik „Der Spiegel” serii artykułów (*Pullach intern*) na temat zakulisowych i tajnych metod działania rządzących partii chadeckich wobec opozycyjnej wówczas SPD. Autor tych metod w swej pracy nie uwzględnił, bo mało albo zgoła nic najprawdopodobniej o nich nie wiedział. Podobnie też nie mógł uwzględnić metod polegających na próbach obalenia

rządu SPD/FDP przez CDU/CSU poprzez przekupowanie wysokimi łapówkami deputowanych FDP (*Fall Geldner*). Wiele natomiast nowego ustalił oraz ponad wszelką wątpliwość potwierdził wzajemne powiązania chadeckich rządów NRF i organizacji przesiedleńczych. I to właśnie wywołać może zainteresowanie również w Polsce. Autor posiadał dostęp do unikalnych i nie ujawnionych dotąd w większości dokumentów. Uzyskał więc dostęp do archiwum *Bund der Vertriebenen* (BdV), a zatem do materiałów organizacji w dalszym ciągu politycznie aktywnej i niezmiennie rewizjonistycznej. Wyzyskał również zespoły archiwalne poszczególnych ziomkostw, a także ich nadrzędnych organizacji przed utworzeniem BdV, a więc ZvD i VdL. Dotarł także do dokumentów tego referatu w zarządzie federalnym CDU, w którego gestii znajdowały się sprawy przesiedleńców. Posiadał ponadto wgląd do osobistej korespondencji czołowych przywódców i działaczy ziomkowskich. Przeprowadził wśród nich oraz wśród współpracujących z nimi urzędników ministerialnych i deputowanych 150 wywiadów oraz 33 rozmowy.

Z powyższego wynika, iż autor posiadał duże zaufanie ziomkowskich respondentów, a także ziomkowskich central i archiwów. W pewnym stopniu wyjaśniają tę sprawę ubolewania autora, że w drugiej połowie lat czterdziestych władze okupacyjne zakazywały przesiedleńcom zrzeszania się, nie mówiąc już o politycznej działalności, do czego o wiele łatwiej dochodziła już wówczas ludność miejscowego pochodzenia. Wytyka podnadt socjaldemokratom, iż początkowo byli nawet przeciwni tworzeniu ziomkostw, chcąc reprezentację interesów przesiedleńców powierzyć związkom zawodowym.

O poglądach politycznych autora w pewnym stopniu mogą świadczyć fakty posługiwania się przez niego skrótem SBZ (*Sowjetische Besatzungszone*) na oznaczenie NRD względnie stosowanie uników w przypadkach wymagających określenia samego chociażby obszaru NRD lub pochodzących z niego grup ziomkowskich. Ucieka się wtedy do neologizmów w rodzaju *reichsostdeutsche Landsmannschaften* względnie *SBZ-Flüchtlinge* (s. 81). Mimo podpisania 7 XII 1970 r. układu w Warszawie, w omawianej książce, wydanej już w 1971 r., czytamy nadal nie o granicy, lecz „linii Odra-Nysa” (s. 60). Nie można więc autora pomówić o zamiar działania na niekorzyść partii chadeckich, a tym bardziej na niekorzyść ziomkostw. Tym zatem cenniejsze są jego ustalenia i wywody, które prowadzi na podstawie konkretnego materiału źródłowego.

W interesującym nas zakresie autor rozpoczyna od stwierdzenia, że w pierwszym etapie formy organizacji ziomkowskich wypracowane zostały w Niemczech zachodnich za maskującym parawanem kościołów, zwłaszcza zaś Kościoła katolickiego. Ale jako problem polityczny stały się postulatem dopiero w 1946 r., kiedy to aparat propagandowy CDU otrzymał polecenie stworzenia z problemu przesiedleńców „rdzenia niemieckiej polityki” (*Kernproblem deutscher Politik*). Dopiero też finansowe subwencje CDU stworzyły możliwość powołania tzw. Głównej Komisji d.s. Przesiedleńców ze Wschodu (*Hauptauschuss für Ostvertriebene — HfO*). Od samego początku partie chadeckie lansowały też tendencje centralistyczne w ruchu ziomkowskim. Z ich też głównie członków i sympatyków składały się kierownicze kadry ziomkowskich działaczy, przede wszystkim byłych latyfundystów, fabrykantów, uczonych i dyplomatów, których interesy i cele — jak delikatnie określa to autor — nie zawsze były absolutnie identyczne z deklarowanymi założeniami organizacji, mającymi reprezentować interesy wszystkich przesiedleńców.

Wspominamy już HfO, podobnie jak i później same ziomkostwa, zajmował się prawie wyłącznie propagandą rewizjonistyczną. Nie inaczej wyglądało to też w latach 1951 - 1954, na który to okres przypada apogeum zabiegów ZvD/BvD o tzw. fundusz wyrównania szkód (*Lastenausgleich*). W ziomkowskich organizacjach nadrzędnych autor rozróżnia aktyw i występujących na zewnątrz „figurantów” (*Galionsfiguren*). W kołach ziomkowskiego aktywu tą wcale nie zaszczytną nazwą obdarzono

ludzi niesplamionych współpracą z hitlerowskim reżimem, nadających się zatem do reprezentowania ziomkostwa na zewnątrz, zwłaszcza poza granicami NRF. Za ludźmi tej kategorii trwała więc w pierwszych latach istnienia państwa zachodnioniemieckiego formalna pogoń. Nie zawsze przynosiła ona rezultaty, ponieważ osoby takie były bardzo pożądane nie tylko przez ziomkostwa. W takiej sytuacji zdarzały się więc afery typu Hansa Krügera czy Theodora Oberländera. O nich jednak autor nie wspomina.

Bardzo szczegółowo natomiast opisuje tzw. Ogólnoniemiecką Komisję *BdV*, utrzymywaną finansowo przez federalne ministerstwa: spraw zagranicznych, spraw ogólnoniemieckich (*BMG*) i do spraw przesiedleńców (*BMVt*). W skład owego *gre-mium* wchodziło ośmiu profesorów uniwersyteckich, czterech profesorów z instytutów badawczych, trzech publicystów i czterech członków prezydium *BdV*. Ze wspomnianych 8 profesorów uniwersyteckich 4 było równocześnie doradcami bońskiego MSZ i kanclerza. Większość ich ekspertyz nosiła klauzulę tajności, zwłaszcza gdy dotyczyły stosunków dyplomatycznych z krajami Europy wschodniej. Mimo to wiadomo było od samego początku, a autor to w całej rozciągłości potwierdza, że stanowisko kierownictwa *BdV* było stale i konsekwentnie negatywne w tych kwestiach, przeciwnie zwłaszcza normalizacji stosunków z Polską. Ekspertci *BdV* operowali m. in. również i w tym kontekście formułą *Recht auf die Heimat*, jakkolwiek — co stwierdza sam autor — zdawali sobie w pełni sprawę, iż nie jest to norma prawa międzynarodowego i do niczego nie zobowiązuje.

Przynależność większości członków kierownictwa *BdV* i poszczególnych ziomków do *CDU/CSU* jeszcze bardziej uściśliła współpracę z czynnikami partyjnymi i rządowymi. Często dochodziło do unii personalnych, gdy np. eksperci komisji frakcyjnych *Bundestagu* z ramienia *CDU/CSU* byli jednocześnie ekspertami innych komisji lub agend w organizacjach ziomkowskich. Linus Kather, przewodniczący *ZvD*, był równocześnie członkiem stosunkowo nielicznego zarządu federalnego *CDU* i w każdej prawie chwili mógł bezpośrednio konferować z kanclerzem Adenauerem, który na zasadzie „kanclerskiej demokracji” udzielił organizacjom ziomkowskim zezwolenia na takie bezpośrednie kontakty — nawet z pominięciem odpowiednich resortów ministerialnych. Koordynacja działania partii chadeckich z organizacjami przesiedleńczymi dokonywała się w ogóle poprzez: 1) frakcję parlamentarną *CDU/CSU*, 2) organizacje partyjne *CDU/CSU*, 3) ministerstwa, a zwłaszcza *BMVt*, *BMG*, 4) Urząd Kanclerski i jego doradców.

Trzeba pamiętać, iż w okresie rządów chadeckich Urząd Kanclerski był równocześnie polityczną centralą *CDU* i swego rodzaju superministerstwem. Urząd Kanclerski posiadał wówczas decydujące znaczenie. Sekretarz stanu w Urzędzie Kanclerskim posiadał przy tym pełne kompetencje i kluczową pozycję przy podejmowaniu politycznych decyzji w sprawach przesiedleńców. On to utrzymywał kontakt z sekretarzami stanu w *BMVt* i *BMG*. Ci trzej sekretarze stanu, pojedynczo albo jako kolegium, podejmowali decyzje, które ministrowie mogli następnie jedynie sankcjonować. Ów „trójkąt władzy” (*Machtdreieck*) — jak autor określa wspomnianych trzech sekretarzy stanu — utrzymywał też ścisły kontakt z komisjami ekspertów i z całym aparatem biurokratycznym organizacji ziomkowskich.

O możliwości uzyskania bezpośredniego dostępu do kanclerza federalnego w dużym stopniu decydowała przynależność czołowych funkcjonariuszy ziomkowskich do *CDU/CSU*. Stąd też m.in. ich liczne przejścia z *GB/BHE* do partii chadeckich. Z korespondencji *VDL-ZvD* i Urzędu Kanclerskiego wynika, że w latach 1958 - 1963 organizacje przesiedleńcze z Urzędem Kanclerskim załatwiały bezpośrednio: konflikty z ministrami i ministerstwami (w tym także z *BMG*, *BMVt*, *Auswärtiges Amt*), a obok tego — kwestie związane z uzyskaniem dotacji finansowych z tzw. funduszu gadzinowego (*Reptilienfonds*), sprawy imprez propagandowych, propagandy zagranicznej, stosunków dyplomatycznych z państwami Europy wschodniej itp.

Autor przyznaje, że posiadał niepełne jedynie informacje o subwencjonowaniu organizacji ziomkowskich przez czynniki rządowe i krajowe NRF. Tym niemniej wylicza sumy, jakie organizacje te uzyskiwały z ministerstwa do spraw przesiedleńców z tytułu rzekomego działania na rzecz integracji i asymilacji przesiedleńców w nowym środowisku. Tak np. autor powołuje się na Hermanna Ehrena, jednego z przywódców przesiedleńczych, który na łamach „Deutschland-Union-Dienst” w lipcu 1954 r., pisał, iż działalność ziomkowską umożliwiły wyłącznie milionowe subwencje rządu federalnego i rządów krajowych, uzyskiwane z tytułu paragrafu 96 BVG za działalność „kulturalną” wśród przesiedleńców i uchodźców w NRF. Nie dało się ukryć, iż ta również przez autora cudzysłowem ujmowana działalność „kulturalna” nie była niczym innym jak polityczną i dezintegrującą akcją propagandową wśród byłych przesiedleńców.

Propagandę tę cechowały głównie akcenty rewizjonistyczne i antykomunistyczne. Zasilające ją fundusze płynęły nie tylko z ministerstw do spraw przesiedleńców i tzw. spraw ogólnoniemieckich, ale również z Federalnego Urzędu Prasowego (*Bundespresseamt*) i z kasy ministerstwa spraw wewnętrznych NRF. Państwowe te subwencje służyły jednocześnie jako instrument kierowania i kontroli. Budżet samego tylko zarządu federalnego nadrzędnej organizacji ziomkowskiej *BdV* wynosił w 1959 r. ponad 600 tysięcy marek, z czego 2/3 pochodziły z dotacji państwowych.

W tym samym 1959 r., podobnie jak i w poprzednim, w budżecie ministerstwa spraw wewnętrznych NRF widniała kwota 47 436 000 DM, z której — obok określonych instytutów badawczych — korzystały również organizacje przesiedleńcze. Interesujące i udokumentowane jest stwierdzenie autora, iż frakcje partii reprezentowanych w *Bundestagu* postanowiły zgodnie nie ujawniać przeznaczenia i wysokości przyznawanych dotacji. Niemniej znamienne jest ustalenie autora, że czasopisma organizacji ziomkowskich, zwłaszcza druki propagandowe z przeznaczeniem do kolportażu poza granicami NRF, dotowane były przez Federalny Urząd Prasowy. To samo dotyczyło pokrywania kosztów konferencji i narad ziomkowskich. Plan rozdziału dotacji uzgadniany był z Urzędem Kanclerskim. Przyznawane pieniądze pochodziły ze wspomnianego już uprzednio „funduszu godzinowego” oraz z funduszu przeznaczanego do oddziaływania na opinię społeczną w sprawach „obronności kraju”.

W swych wnioskach końcowych autor dowiódł ponad wszelką wątpliwość, że organizacje ziomkowskie w omawianym przez niego okresie współdziałały w zakresie propagandy z urzędami państwowymi i w wielu przypadkach służyły jako ich „przedłużone ramię”. Stosunek zależności wynikał z faktu udzielania tym organizacjom subwencji ze skatupy państwowej, jakkolwiek — według głoszonych wówczas w NRF oficjalnych zasad — ziomkostwa nie uzyskiwały dotacji ze środków publicznych. Potwierdzenie niezaprzeczalnymi faktami i dokumentami formułowanych już wcześniej twierdzeń o finansowaniu i kierowaniu organizacjami ziomkowskimi przez czynniki rządowe NRF stanowi dużą wartość omawianej pracy.

Janusz Sobczak

Serbski biografiski słownik. Ludowe Nakładnistwo Domowina Budyšin 1971, 300 ss.

Serbski biografiski słownik jest pierwszym tak obszernym zbiorem biografii wybitnych postaci serbołużyckiego życia politycznego, kulturalnego, gospodarczego, naukowego i społecznego, działających w przeszłości. Współczesna sytuacja społeczeństwa łużyckiego w NRD stwarza wszelkie warunki dla pełnego rozwoju kultury i literatury serbołużyckiej, w związku z czym rosną wyraźnie wymagania stawiane różnym rodzajom piśmiennictwa. Wraz z szerokim rozpowszechnieniem badań nad łużyckim